

УДК 94(477):140.8]-043.83»19/20»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.20>

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ІВАНА ГЕЛЯ: ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Шнир Христина,

здобувач наукового ступеня

кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
завідувач сектору абонементу та читальних залів відділу обслуговування
та менеджменту послуг Наукової бібліотеки

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0009-0009-3434-7364

У статті розглянута постать знаного українського політичного діяча Івана Геля, чия діяльність охоплювала важливі етапи національної історії сповнені протистояння радянському режиму. Він став яскравим прикладом боротьби за національну державу, а його діяльність вплинула на формування національної свідомості та державотворчих устремлінь. Детально проаналізовано основні чинники, які вплинули на формування свідомості Івана Геля. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. У статті дотримано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність вивчення джерельної бази забезпечена застосуванням евристичного методу. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу прослідкувати та максимально достовірно відобразити процес формування світогляду як процес боротьби проти радянського режиму за Незалежну Україну. Дослідження фокусується на ключових факторах, що трансформували особистість від юнака з галицької родини до незламного політв'язня та ідеолога національного відродження. Вперше у науковий обіг на основі маловідомих архівних, просопографічних, особистих матеріалів було введено відомості, що засвідчують багатогранний внесок Івана Геля у боротьбу проти радянського режиму. Аналіз сучасної історіографії засвідчив досить побічне вивчення цієї постаті в контексті руху за вільну Україну.

Аналіз формування свідомості постаті відомого львівського політв'язня Івана Геля демонструє вагомий внесок передової національної спільноти у формування незалежної України. Враховуючи сімейне оточення, релігійні вподобання, університетське середовище, студентські осередки та участь у культурно-просвітницьких товариствах, які вплинули на формування особистості Івана Геля, можемо стверджувати про наявність ґрунтовної національної ідеології у його світогляді. Збереження національної ідентичності та пам'яті про видатних державотворців на прикладі Івана Геля засвідчує актуальність вивчення їх життєпису для формування сучасних державотворчих процесів.

Ключові слова: Іван Гель, національно-визвольний рух, політв'язень, шістдесятництво, національна ідентичність, тоталітарна система, формування свідомості.

Shnyr Khrystina. The formation of Ivan Hel's worldview: historical and biographical aspects

The article examines the figure of the prominent Ukrainian political figure Ivan Hel, whose activities covered important stages of national history marked by opposition to the Soviet regime. He became a vivid example of the struggle for a national statehood, and his activities influenced the formation of national consciousness and state-building aspirations. The main factors that influenced the formation of Ivan Hel's consciousness have been analyzed in detail. The research methodology is based on the application of general scientific and special historical methods. The article adheres to the principles of historicism, objectivity and a value-based approach to the phenomena under study. The reliability of the source base has been ensured by the use of the heuristic method. The use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods made it possible to trace and accurately reflect the process of worldview formation as a process of struggle against the Soviet regime for Independent Ukraine. The study focuses on the key factors that transformed him from a young man from a Galician family to an indomitable political prisoner and ideologist of national revival. For the first time, information was introduced into scholarly circulation based on little-known archival, prosopographic, and personal materials, which attest to Ivan Hel's multifaceted contribution to the struggle against the Soviet regime. An analysis of modern historiography has shown that this figure has been studied rather indirectly in the context of the movement for a free Ukraine.

An analysis of the formation of consciousness of the famous Lviv political prisoner Ivan Hel demonstrates the significant contribution of the national conscious community to the formation of independent Ukraine. Taking into account the family environment, religious preferences, university environment, student centres and participation in cultural and educational societies that influenced the formation of Ivan Hel's personality, it can be asserted that a coherent national ideology was

present in his worldview. The preservation of national identity and memory of outstanding state-builders on the example of Ivan Hel demonstrates the relevance of studying such biographies for understanding contemporary state-building processes.

Key words: *Ivan Hel, national liberation movement, political prisoner, sixties, national identity, totalitarian system, formation of consciousness.*

Двадцять століття в історії України – це доба масштабної інтенсивної суспільно-політичної мобілізації українського народу за державність нації та особисту свободу українця. Впродовж цього часу український народ виступав активним суб'єктом історичного процесу. Зокрема, український визвольний рух кінця 1960-х – початку 1990-х рр. слід розглядати як закономірний етап тривалого та безперервного процесу визвольної боротьби українського народу у XX столітті. Він сформувався на ґрунті попередніх історичних традицій опору та став продовженням суспільно-політичних і культурних трансформацій, спрямованих на відновлення державної незалежності України. В умовах функціонування радянської тоталітарної системи, сформувалося коло діячів, нова генерація українських політв'язнів, які після поразки визвольного руху 1940 – 1950-х рр. переосмислили значення духовного та культурного чинника у процесі національного відродження. Саме ця група стала основою нової української інтелектуальної еліти – шістдесятників. Етап національного відродження в Україні розпочинається з початком т. зв. «хрущовської відлиги». Шістдесятництво – це унікальний феномен українського культурно-національного і політичного руху XX століття, яке принесло в український визвольний рух цілий ряд нових ідей, гасел та методів боротьби. Саме шістдесятники розпочали новий етап національно-державного відродження України, який завершився проголошенням незалежності України. Шістдесятництво мало два напрями: культурно-національний та національно-політичний, які були взаємозалежні та доповнювали один одного, а представників об'єднував спільний ідеал – свобода. Варто зазначити, що свобода політична і свобода творчості є невіддільні. «Шістдесятники, продовжуючи справу батьків, уміли відстоювати національну честь і гідність українців» [31, с.8].

Двадцять століття сформувало нову плеяду українських політв'язнів. Серед представників опозиційно налаштованих до радянської системи діячів особливе місце посідає постать Івана Геля – політв'язня, громадсько-політичного діяча. Сам Іван Гель стверджував, що «українське політв'язнівство – явище історичне» [15, с. 34–42].

Проблематика українського опозиційного руху, явища інакомислення, ідеологічних репресій в УРСР 1950–1980-х рр. стала предметом дослідження та опублікована у працях Георгія Касьянова [24], Юрія Курносова [28], Юрія Зайцева [22, с. 195–235], Юрія Киричука [25], Анатолія Русначенка [32; 33], Юрія Данилюка, Олега Бажана [6, с. 145–158; 8; 7; 3, с. 80–82; 4, с. 40–49; 5, с. 45–55], Радомира Мокрика [30], Романа Клочка [26], Володимира В'ятровича [12], Олексія Сінченка [17.], інтерв'ю з визначними шістдесятниками [11], Романа Корогодського [27]. Також важлива інформація про шістдесятників як ціле покоління інтелігенції міститься у виданні Україна крізь віки [9].

Постать легендарного політв'язня була об'єктом зацікавлення дослідників. Зокрема, політичні погляди представлені у дослідженні Тараса Батенка, у якій автор висвітлив увесь період життя політв'язня Івана Геля [10], праці Ірини Єзерської [13], Вахтанга Кіпіані [18] та збірнику, упорядником якого був Юрій Зайцев [23]. Інформацію про І. Геля можна знайти в бібліографічних довідниках та енциклопедіях. Зокрема в Енциклопедії Львова [20] та Енциклопедії історії України [21]. Важливу інформацію про студентський період навчання та викладацьку діяльність Івана Геля у Львівському університеті можна отримати з матеріалів особових справ, які знаходяться у Архіві Львівського національного університету імені Івана Франка [1;2].

Метою нашого дослідження є аналіз основних чинників, які вплинули на формування свідомості Івана Геля крізь призму його оточення та суспільно-політичної діяльності.

Відомий дослідник постаті Івана Геля Тарас Батенко зазначив, що сукупністю психологічних властивостей, що формують характер українського борця є не лише успадковані родинні риси, але й своєрідності психологічного складу, притаманні всій нації. Характер будь-якого борця є одночасно характером політичного руху, апологетом якого він виступає [10, с. 40].

Діяльність Івана Геля охоплювала значну кількість проблемних аспектів у суспільно-політичній, культурній та релігійній сферах життя українського народу у другій половині XX ст. Вплив особистості, який здійснив Іван Гель на українське інтелектуальне середовище УРСР, формувався на основі багатьох чинників – від родинних зв'язків до формування власної національної ідентичності. На нашу думку, варто виділити кілька основних чинників, які найбільшою мірою вплинули на формування світогляду Івана Геля:

По-перше, основним чинником, що впливає на ранню побудову особистості є сімейне середовище та його традиції, виховання. Іван Гель народився в селянській родині [29, с. 181–191]. Батько Андрій був добровольцем в УГА, очолював «Просвіту», співпрацював з підпіллям Організації українських націоналістів (далі – ОУН) як станичний і зв'язковий окружного проводу. За участь у національно-визвольному русі був заарештований у 1950 р. і засуджений на 10 років таборів, а у 1956 р. достроково звільнений у зв'язку з поганим станом здоров'я. Батько як голова сільської «Просвіти» випишував газети, тому, їхня хата вечорами перетворювалася на місце зустрічі і спілкування багатьох людей. Мати Февронія походила з роду Тершаковців, активних учасників національно-визвольного руху [10, с. 41]. Це велика родина відома в Галичині, з якої походить низка знаних діячів політичного, духовного та культурного життя національного масштабу. Родичі, духовні традиції, християнські цінності та українські звичаї – все це стало частиною домашнього виховання.

Наступним важливим чинником формування світогляду Івана Геля став вихід за межі сімейного кола, що розширило його бачення на навколишній світ, яке відбулося у юнацькому віці. Батько Івана співпрацював з підпіллям ОУН, тому час від часу повстанці з'являлись уночі в їхній хаті. Змалку, проявляючи велику цікавість до батьківських справ, Іван навчився науки мовчання [10, с.42]. Таким чином, він немов би готував себе до боротьби за волю України, усвідомлюючи вірогідність арешту і допитів. Дуже ранній моральний і психологічний досвід протистояння відбувся після арешту батька, де було побито і матір, а сам Іван Гель намагався захистити батьків. Юний Іван Гель публічно відмовившись вступити у комсомол був виключений з 10 класу Комарнівської середньої школи, тому довелося закінчувати навчання у Самборі. [19, с. 151–155].

По-третє, Іван Гель з дитинства успадкував від батьків любов та повагу до Української Греко-Католицької церкви. Його релігійні переконання стали одним із основних факторів його майбутньої політичної та культурної діяльності. Постійні перепони спонукали працювати над собою і відстоювати гідність та громадянські права. Серед потужних психологічних факторів, що протистоять державній диктатурі, є сила віри. Іван Гель був глибоко релігійною людиною. Це релігійне начало у свідомості Івана Геля, вкорінене ще з дитинства, дозволяло чинити психологічний опір і залишатися особистістю. Зцілення батька було прикладом віри у Бога і залишилось із ним на все життя. Християнська віра та традиції, які були важливим компонентом у родині й у середовищі: суворе дотримання заповідей Божих, моральні чесноти. У родинній хаті Івана Геля було багато образів. Тож можна стверджувати що це був «храм науки і церкви».

Згодом важливим чинником у формуванні світогляду Івана Геля стало бажання отримати фахову вищу освіту у Львівському університеті. Широкі можливості для здобуття вищої освіти, перспектива досягнення стабільного соціального статусу та відносної фінансової незалежності були привабливими стимулами для галицької молоді. Особливо важливо наголосити, що у цей період життя Іван Гель знайомиться із львівським студентським середовищем, в якому він розвиває власні ідеї та переконання.

Двічі Іван Гель намагався скласти вступні іспити на юридичний факультет Львівського університету, але його документів не прийняли через сімейне походження. Із 1960 р. навчався на вечірньому відділі історичного факультету. Детально про саму заяву Івана Геля можна ознайомитись з особовою справи, яка знаходиться в Архіві Львівського національного університету імені Івана Франка [1, арк. 1]. Саме тоді Іван Гель почав знайомитись з шістдесятниками. Студентське коло друзів-однотимців сприяло формуванню глибокої політичної, громадянської та культурної свідомості.

Боротьба тоталітарної системи СРСР проти інакودумства став ще одним чинником формування світогляду Івана Геля. Репресії, спричинені радянською владою, сприяли, зокрема, популяризації підпільної української преси – Самвидав. Активна участь в опозиційному русі призвела до арешту 24 серпня 1965 р., звинувачення в антирадянській пропаганді. Другий арешт 12 січня 1972 р. на 15 років ув'язнення.

Варто згадати, що Іван Гель був автором політично-філософського дослідження «Грані культури» [14], присвяченого українському Руху опору, яку він написав перебуваючи в одиночній камері у тюрмі у 1976 р. та яку дружина нелегально передала за кордон та у 1984 р. її видали в Лондоні під псевдонімом «Степан Говерля» [16].

Арешти, перебування та заслання в табори суворого режиму не стали випробуваннями, які мали зламати ідейність І. Геля, а навпаки, збагатили її досвідом страждання, протесту, моральної і духовної сили. Саме у мордовських таборах відбулося завершальне становлення національно-політичного становлення Івана Геля, що згодом стало підґрунтям його активної правозахисної та громадсько-політичної діяльності.

Останнім важливим чинником формування світогляду Івана Геля стала його національна ідентичність та прагнення до утворення української державності. Іван Гель перебував у соціокультурному

середовищі, яке характеризувалося процесами культурної, мовної та релігійної асиміляції, а також системною русифікацією. Ці умови сприяли формуванню у нього глибокого усвідомлення значущості української мови, національної культури та державності як ключових елементів національної ідентичності. Після звільнення Іван Гель поринув у активне політичне життя. Очолив Комітет Захисту Української Греко-Католицької Церкви. Єдину мету, яку Іван Гель поставив перед Комітетом це добитися легалізації УГКЦ. Також був відповідальним секретарем журналу «Український вісник», редагував журнал «Християнський голос», стояв біля витоків товариства «Меморіал», Народного Руху України. У 1990 р. І. Гель був обраний депутатом до Львівської обласної ради і до завершення своєї каденції обіймав посаду заступника голови Львівської обласної ради. З 1994 р. він голова комісії з питань репресованих.

З 1 вересня 2004 р. І. Геля зарахували на посаду старшого викладача кафедри новітньої історії України історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка [2, арк. 1], а з 1 вересня 2005 р. він був доцентом цієї ж кафедри [2, арк. 7]. Іван Гель читав спецкурс з історії національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. [2, арк. 19].

Формування світогляду Івана Геля – складний багатомірний процес, який тісно пов'язаний з його особистим життєвим досвідом, історичним контекстом, духовними переконаннями та активною громадянською позицією. Іван Андрійович Гель здійснив усвідомлений світоглядний та життєвий вибір, пов'язаний із активною опозицією до радянського тоталітарного режиму. Його діяльність засвідчує послідовність і принциповість у відстоюванні національних та правозахисних ідеалів. Попри системний тиск, репресії та тривале ув'язнення, він зберіг ідейну стійкість і моральну цілісність. Таким чином, Іван Андрійович Гель гідно вистояв у боротьбі проти радянського режиму, маючи чітку громадянську позицію, яка базувалася на вірі у Бога, Людину та любов до України. З дитинства він мав приклади близьких, які виховували у ньому дух спротиву та авторитет до державницьких й національних ідей. Він є ідейним спадкоємцем та правонаступником безперервної боротьби за українську державність, внаслідок національно-свідомого виховання в межах сім'ї та подальших зіткнень з радянською владою. Упродовж свого життя повною мірою усвідомлював своє право на особисту свободу та державність нації, тому ставив перед собою такі цілі: збереження і поширення національної культури, мови, духовності, самовизначення нації, захист прав людини та відновлення української державності.

Література:

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. Р-119. – Опис особових справ випускників історичного факультету. Особова справа студента Геля Івана Андрійовича. – Спр. 527. – 40 арк.
2. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 3 О/С. Гель І. А. – Спр. 9370. – 26 арк.
3. Бажан О. Діяльність клубів творчої молоді в Україні в 1960-х роках у першоджерелах. *Краєзнавство: науковий журнал*. 2006. №1. С. 80–82.
4. Бажан О. Рух за поширення української мови в період «хрущовської відлиги». *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. Київ, 2007. Т.65: Історичні науки. С. 40–49.
5. Бажан О. Українознавчі дослідження під пресом ідеологічних репресій в 1970 – 1980-х роках. *Краєзнавство: науковий журнал*. № 1. 2008. С. 45–55.
6. Бажан О. Формування ідеології та правової бази для переслідування інакодумців в Україні в другій половині 1950-х – 70-х рр. *Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей*. Київ, 1998. Вип. 3. С. 145–158.
7. Бажан О., Данилюк Ю. *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті 20 ст.)*. Київ: Рідний край, 2000. 616 с.
8. Бажан О., Данилюк Ю. *Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.)*. Київ: Рідний край, 2000. 232 с.
9. Баран В., Даниленко В. *Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) / Україна крізь віки. У 15 т. Т.13*. За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с.
10. Батенко Т. *«Я повстаю, отже я існую...». Політичний портрет Івана Геля (нариси з іст.орії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років)*. Львів, 1999. 224 с.
11. *Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами* / Б. Бердиховська, О. Гнатюк. Київ: Дух і Літера, 2004. 332 с.
12. В'ятрович В. *Історія з грифом «Секретно»*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 328 с.
13. Гель І. *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття* / Ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2013. 392 с.
14. Гель І. *Грані культури*. Львів, 1993. 216 с.
15. Гель І. У вінок в'язням свободи // *За Україну, за її волю. Матеріали II всесвітнього конгресу політичних в'язнів. 4-6 червня 1993 року*. Київ: Райдуга, 1994. С. 34–42.
16. Говерля С. *Грані культури: до серії Політичні лекції для української молоді*. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1984. 184 с.
17. *Дисиденти. Антологія текстів.* / за ред. О. Сінченка. Київ: Дух і Літера, 2018. 656 с.
18. *Дисиденти: зб. інтерв'ю* / Укр. культур. фонд; уклад. і передм. Вахтанг Кіпіані. Харків: Віват, 2021. 348 с.

19. Зайцев Ю. Талант передбачення // *Дзвін*, 1996. № 2. С. 151–155.
20. Зайцев Ю. Гель Іван // *Енциклопедія Львова. Т. 1: А-Г* / за ред. А. Козицького та І. Підкови. Львів: Літопис, 2007. С. 506–507.
21. Зайцев Ю. Гель Іван Андрійович // *Енциклопедія історії України: в 5 т.* / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2: Г-Д, 2004. С. 68.
22. Зайцев Ю. Дисиденти: Опозиційний рух 60–80-х рр. *Сторінки історії України: ХХ століття: посібник для вчителя* / за ред. С. В. Кульчицького. Київ: Освіта, 1992. С. 195–235.
23. *Іван Гель: інтерв'ю, документи, твори, спогади* / Вступна стаття, упоряд. Юрія Зайцева. 2-е вид., доп. і перероб. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024. 538 с.
24. Касьянов Г. *Незгодні: українська інтелігенція в Русі Опору 1960 – 80 років*. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
25. Киричук Ю. *Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа, 2003. 463 с.
26. Ключко Р. *Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України*. Київ: Віхола, 2023. 288 с.
27. Корогородський Р. *Брама світла: Шістдесятники* / упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. 656 с.
28. Курносів Ю. *Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ століття)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 222 с.
29. Матеріяли справи Гель І.А. // *Визвольний шлях*, 1981. Кн. 2. С. 181–191.
30. Мокрик Р. *Бунт проти імперії: українські шістдесятники*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 416 с.
31. Родина Тершаківців: учений, політик, подвижник національної ідеї // *Матеріали науково-практичної конференції* / відп.ред. Іван Гель. Львів, 2005. 108 с.
32. Русначенко А. *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х рр.* Київ: В-во ім. О. Теліги, 1998. 720 с.
33. Русначенко А. *Розумом і серцем: українська суспільно-політична думка 1940 – 1980-х років*. Київ: Києво-Могилянська академія, 1999. 323 с.

Дата першого надходження статті до видання: 27.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026